

OPENNESS OF COURT ACTIVITIES AND TRANSPARENCY OF COURT PROCEEDINGS: CONCEPT, CONTENT, PROPORTION AND IMPORTANCE

Erkinjon Kuchkarbaevich Sabirov

PhD, independent researcher

Law enforcement academy

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: activity of courts, civil process, transparency, openness, transparency, information technology, legal framework, improvement.

Received: 22.03.24

Accepted: 24.03.24

Published: 26.03.24

Abstract: This article analyzes theoretical and practical issues related to the concept, meaning, proportion and significance of transparency and openness of the courts, ideas, proposals and comments put forward in the legal literature, as well as the legislative experience of foreign countries. As a result of the analysis, theoretical provisions were put forward regarding the concept, content, share and importance of transparency and openness of the activities of courts in civil proceedings, proposals aimed at improving legislation.

СУДЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ ОЧИҚЛИГИ ВА СУДДА ИШ ЮРИТИШНИНГ ОШКОРАЛИГИ: ТУШУНЧАСИ, МАЗМУНИ, НИСБАТИ ВА АҲАМИЯТИ

Эркинжон Кучкарбаевич Сабиров

PhD, мустақил изланувчи

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: судлар фаолияти, фуқаролик процесси, шаффофлик, очиклик, ошкоралик, ахборот технологиялари, ҳуқуқий асослар, такомиллаштириш.

Аннотация: ушбу мақолада судлар фаолиятининг шаффофлиги ва очиклигининг тушунчаси, мазмуни, нисбати ва аҳамиятига оид назарий ва амалий масалалари, бу масала бўйича юридик адабиётларда илгари сурилган ғоялар, таклиф ва мулоҳазалар, шунингдек хорижий давлатлар қонунчилик тажрибаси таҳлил қилинган. Таҳлиллар натижасида фуқаролик процесиди судлар фаолиятининг шаффофлиги ва очиклигининг тушунчаси, мазмуни, нисбати ва аҳамиятига оид

назарий тушунчалар, қонунчиликни такомиллаштиришга қаратилган таклифлар илгари сурилган.

ОТКРЫТОСТЬ СУДЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПРОЗРАЧНОСТЬ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА: ПОНЯТИЕ, СОДЕРЖАНИЕ, ДОЛЯ И ЗНАЧЕНИЕ

Эркинджон Кучкарбаевич Сабилов

PhD, независимый исследователь

Академия правоохранительных органов

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: деятельность судов, гражданский процесс, прозрачность, открытость, прозрачность, информационные технологии, правовая база, совершенствование.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и практические вопросы, связанные с понятием, значением, пропорцией и значением прозрачности и открытости деятельности судов, идеи, предложения и комментарии, выдвигаемые в юридической литературе, а также законодательный опыт зарубежных стран. В результате анализа были выдвинуты теоретические положения, касающиеся понятия, содержания, доли и значения прозрачности и открытости деятельности судов в гражданском процессе, предложения, направленные на совершенствование законодательства.

КИРИШ

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида суд-ҳуқуқ соҳасидаги давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири судлар фаолиятида очиқлик ва шаффофликни таъминлаш орқали фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш ҳисобланади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви халқаро майдонда шаклланган инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари ва эркинликларининг муҳим стандартларидан бири бўлмиш Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 19-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган “Ҳар бир инсон эътиқод эркинлиги ва уни эркин ифода қилиш ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ҳеч бир тусксиз ўз эътиқодига амал қилиш эркинлигини ҳамда ахборот ва ғояларни ҳар қандай восита билан, давлат чегараларидан қатъи назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади”. Худди шунингдек, Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенциянинг 10-моддаси 1-бандида белгиланган “Ҳар бир инсон ўз фикрини эркин билдириш ҳуқуқига

эга. Бу ҳуқуқ ўз эътиқодига эга бўлиш эркинлигини ҳамда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг аралашувисиз ва давлат чегараларидан қатъи назар, ахборот ва ғояларни олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади. Ушбу модда давлатларга радиоэшиттириш, телевидение ёки кинематография корхоналарини лицензиялашига тўсқинлик қилмайди” деган қоидаларга амал қилишни тақозо этади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида мамлакатимизда амалга оширилган суд-ҳуқуқ ислохотлари суд ҳокимияти мустақиллигини ҳамда судлар фаолиятида очиқлик ва шаффофликни таъминлаш билан бир қаторда фуқаро ва тадбиркорларнинг ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш имконини берди.

Шу билан бирга Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январдаги “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-11-сон Фармонида белгиланганидек, “Янги Ўзбекистон - янги суд” тамойили доирасида аҳолининг одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш суд-ҳуқуқ тизимини ислох қилишни жадаллаштиришни, соҳага илғор халқаро стандартларни жорий этишни талаб этмоқда.

2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифаларга мувофиқ, шунингдек, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, судлар фаолияти самарадорлиги ва одил судлов сифатини ошириш мақсадида 2023 — 2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли стратегияси ҳамда 2023 — 2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли стратегиясини амалга ошириш бўйича ҳаракатлар дастури тасдиқланди.

Бизга маълумки, суд ҳокимияти давлат ҳокимиятининг алоҳида ва мустақил тармоғи ҳисобланади. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддасида Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими - ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципи асосланиши ўз ифодасини топган. Давлат ҳокимиятининг асосий тизимларидан бири бўлмиш суд ҳокимияти томонидан судда ишларни ошқора кўрилиши ва бунинг натижаси ўларок адолатли суд қарорларининг қабул қилинишига эришиш, шу орқали халқнинг суд тизимига бўлган ишончини мустаҳкамлаш, ҳар бир шахс суд ва судьялар сиймосида ўзининг ишончли ҳимоячисини кўришига эришиш жорий этиш ва бунинг ҳуқуқий

асосларини такомиллаштириб бориш янги Ўзбекистонни барпо этиш шароитида муҳим масалалардан ҳисобланади.

Қолаверса, юқорида номи тилга олинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январдаги ПФ-11-сон Фармонида фуқаролар ҳамда тадбиркорларга ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини судларда ҳимоя қила олиши учун барча имкониятларни яратиш, суд ишларини юритишда тортишув ва тарафларнинг тенглиги тамойилларини тўлақонли рўёбга чиқариш, судларнинг ҳолислигини амалда таъминлашга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш, судлар фаолиятини тўлиқ рақамлаштириш, сунъий интеллект технологияларини жорий этиш, идоралараро электрон маълумот алмашинувини яхшилаш, суд мажлисларида масофадан туриб иштирок этиш имкониятларини кенгайтириш каби устувор вазифалар назарда тутилди. Бу эса судлар фаолиятининг, айниқса, фуқаролик ишлари бўйича судларда ишларни кўриш ва ҳал қилиш жараёнларида шаффофликни ва ошкораликни таъминлаш, унинг илмий-назарий жиҳатларини чуқур тадқиқ этиш, тушунчаси, мазмуни, нисбати ва аҳамиятига доир масалаларни таҳлил қилишни долзарблигини кўрсатади.

Шу ўринда фуқаролик ишлари бўйича судларда кўрилаётган ишларнинг ошкоралиги ва унинг шаффофлигини таъминлашнинг муҳимлиги судларда кўрилаётган фуқаролик ишларининг жиноят, иқтисодий ва маъмурий ишлардан кўра сон жиҳатдан кўплиги, ушбу туркумдаги ишларнинг субъектлари ва кўрилаётган ишларнинг турли-туманлиги, бошқа судлов ишларига қараганда фуқаролик ишларининг судда кўрилишида шаффофликни таъминлашнинг устуворлигини кўрсатади. Масалан, статистик маълумотларга қараганда, биргина 2022 йилда биринчи инстанция судларида кўрилган фуқаролик ишларининг сони 562 286 тани ташкил этган бўлса, шу даврда биринчи инстанция судлари томонидан кўриб тамомланган жиноят ишлари, иқтисодий судлар томонидан кўрилган ишлар ва маъмурий судлар томонидан кўриб тамомланган ишларнинг умумий сони 310 345 тани ташкил этган. Худди шунингдек, 2023 йилда биринчи инстанция судларида кўрилган фуқаролик ишларининг сони 460 275 тани ташкил этган бўлса, биринчи инстанция судлари томонидан кўриб тамомланган жиноят ишлари, иқтисодий судлар томонидан кўрилган ишлар ва маъмурий судлар томонидан кўриб тамомланган ишларнинг умумий сони 346 030 тани ташкил этган. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси Б.Ж.Исломов ҳам ўз интервьюсида жами кўрилган ишларга нисбатан олинadиган бўлса, энг кўп иш ҳажми ва иш юкламаси фуқаролик ишлари бўйича судларнинг судьяларига тўғри келишини алоҳида таъкидлаган.

Фуқаролик процессида суд муҳокамасининг очиклиги ва ошкоралигини таъминлаш

ҳақида гапирар эканмиз, юридик адабиётларда ушбу икки тоифанинг ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлари тўғрисида турли фикр-мулоҳазалар илгари суриб келинганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз.

С.В.Потапенконинг фикрича, суд процессининг ошкоралиги суд ишларини юритишнинг конституциявий тамойилидир. Унинг фикрича, ошкоралик ва унинг процессуал тушунчасидан фарқли равишда судда иш юритишнинг очиқлиги бу энг аввало “халқ учун очиқлик” бўлиб, энг аввало, судлар фаолияти тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланишни таъминлайди. Унинг фикрича, ахборот жамиятини шакллантириш ва давлат ҳокимияти органларининг очиқлиги контекстида кўриб чиқиладиган судлар глобал ахборот очиқлиги, Интернет сайтлари тармоғи орқали суд тизимининг ахборот маконини яратиш ва фаолият кўрсатиш шаклида намоён бўлади.

Бошқа бир ҳуқуқшунос олим А.К.Горбузанинг фикрича, “очиқлик” атамаси бир томондан, аксарият ҳолатларда суд қарорларига нисбатан қўлланилса, иккинчи томондан давлат органи сифатида судлар фаолиятига нисбатан қўлланилади, “ошкоралик” атамаси эса суд процессига нисбатан қўлланилади.

Д.Ю.Хабибуллаев суд муҳокамасининг ошкоралигини, бир томондан, суд иш юритувининг демокративлиги белгиси бўлса, иккинчи томондан, судда конституциявий тамойилларга риоя этилиши устидан аҳолининг назорат усули эканлигини таъкидлайди.

В.И.Анишинанинг таъкидлашича, транспарентлик тушунчаси ҳам мавжудки, ушбу тушунча кўпмаъноли бўлиб, унинг доирасида “очиқлик”, “ошкоралик”, “шаффофлик” каби терминлар ҳам қўлланилиб келинади ва улар ўз аҳамиятига кўра бир-бирлари билан жуда яқин, лекин айнан эмас. Уларнинг ҳар бири суд ҳокимиятининг ташкил этилиши ва фаолиятининг айрим жиҳатлари билан боғлиқдир.

Е.Г.Фоменко эса “ошкоралик” очиқликнинг таркибий қисми эканлигини, транспарентлик эса очиқлик ва ошкораликни ҳам ўзида қамраб олувчи нисбатан кенгрок тушунча эканлигини таъкидлайди.

Бу борада хорижий давлатлар тажрибасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, масалан, Россия Федерацияси Олий суди Пленумининг 2012 йил 13 декабрдаги “Суд ишларини юритишнинг очиқлиги ва ошкоралиги ҳамда судлар фаолияти тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланиш тўғрисида”ги 35-сон қарорининг номланишида ҳам юқоридаги икки тушунча: очиқлик ва ошкоралик ўз ифодасини топган. Ушбу Пленум Қарорининг муқаддимасида суд ишларини юритишнинг очиқлиги ва ошкоралиги, судлар фаолияти тўғрисида аҳолини ўз вақтида, малакали, холисона хабардор қилиш суд тизими ва суд ишларини юритиш ҳақида аҳолининг ҳуқуқий хабардорлик даражасини оширишга

хизмат қилиши, адолатли суд муҳокамасини кафолатлаши, шунингдек, суд ҳокимияти фаолияти устидан жамоатчилик назоратини таъминлаши, очиқ суд жараёнлари жамоатчиликнинг судга ишончини кучайтириш воситаларидан бири эканлиги қайд этилган.

Бинобарин, мамлакатимиз Конституциясининг 137-моддасида ҳамма судларда ишлар очиқ кўрилиши, ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга қонунда белгиланган ҳоллардагина йўл қўйилиши белгилаб қўйилган. Ушбу тамойилдан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг (кейинги ўринларда ФПК деб юритилади) 12-моддасида суд муҳокамасининг ошкоралиги асослари ва тартиби ўз ифодасини топган. ФПКнинг 12-моддасида мамлакатимиз Конституциясининг 137-моддасидан фарқли равишда “очиқ” атамасининг ўрнига “ошкора” атамаси қўлланилган. Бундан келиб чиққан ҳолда шундай фикрга келиш мумкинки, ошкоралик тамойили ўзида суд жараёнини, судда ишларни кўриш ва ҳал қилиш усулини тавсифлайди. Гарчи фуқаролик процессуал ҳукуки назариясида ҳам ошкоралик тамойили анъанавий равишда судлар тузилишини ва бир вақтнинг ўзида судда иш кўришнинг ташкилий-функционал тамойилларига тегишли эканлигини ҳисобга олсак, ошкоралик тамойилини бир вақтнинг ўзида ҳам процессуал ва ҳам суд тузилишига оид тамойил дейиш мумкин. Бироқ ҳуқук назариясида ҳуқук принципларини уч гуруҳга, яъни умумҳуқуқий, соҳалараро ва соҳавий принципларга ажратиш кенг тарқалган. Шу боис, фуқаролик процессуал ҳукуки принципларини ҳам умумҳуқуқий, соҳалараро ва соҳавий принципларга ажратиб таснифлаш мумкин деган хулосани илгари суриш мумкин. Фикримизча, умумҳуқуқий принциплар барча ҳуқук соҳалари учун умумхарактерга эга бўлганлиги билан изоҳланади ва ушбу принципларга демократизм, инсонпарварлик, қонунийлик ва бошқа принципларни киритиш мумкин. Соҳалараро принциплар ҳуқук соҳасини тартиб солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган принциплар, бошқа ҳуқук соҳаси учун ҳам амал қилади. Масалан, ФПКда белгиланган судьяларнинг мустақиллиги, тарафларнинг тенглиги ва тортишуви, бевоситалик, ошкоралик, суд ишлари юритиладиган тил каби принциплар ҳам ФПКда белгиланган ҳамда фуқаролик процессуал ҳукуки соҳаси учун ҳам амал қилади. Соҳавий принциплар ҳар бир ҳуқук соҳасининг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб татбиқ этиладиган принципларни назарда тутди.

ХУЛОСА

Бизнинг фикримизча, юқоридаги очиқлик, ошкоралик, шаффофлик, транспарентлик каби тушунчаларининг маълум бир ўхшашлик жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда, юридик адабиётларда улардан фойдаланишнинг соддалиги ва қулайлигини таъминлаш мақсадида

улардан баъзиларидан воз кечиб, минимал даражага тушириш ва қуйидаги икки атамани: суд муҳокамасига нисбатан ошкоралик ва суднинг давлат органи сифатидаги фаолиятига нисбатан очиқлик атамасини қолдириш таклиф қилинади. Бинобарин, чалғимаслик, ҳар бир атамани ўз жойида ишлатиш, фойдаланишда қулайлик яратиш ҳамда атамаларнинг моҳиятан тўғри қўллаш мақсадида ошкоралик атамасини суд муҳокамасига нисбатан, очиқлик атамасини эса суд ҳокимиятининг фаолиятига нисбатан қўллаш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Шу ўринда ҳуқуқни қўллаш амалиёти ходимлари томонидан судда иш кўришнинг ошкоралиги ва судлар фаолиятининг очиқлиги каби атамалар ўртасидаги нисбатга эътибор қилмай, уларни бир хилда талқин қилиш каби ҳолатлар ҳам кузатилади. Хусусан, Судьялар олий мактаби тингловчилари (судьялар) ҳамда фуқаролик ишлари бўйича Наманган вилояти судининг судьяларидан иборат 63 нафар респондентлар ўртасида ўтказилган ижтимоий сўров натижаларига кўра, судлар фаолиятининг очиқлиги деганда нимани тушунарсиз, деган саволга 24 нафар тингловчи судда ишларни ошкора кўрилиши, деган жавобни берган.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2020 йил 21 феврал-даги “Суд муҳокамаси ошкоралигини ва судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаш тўғрисида”ги 4-сонли қарори номланишидан юқоридаги икки тушунча, яъни суд муҳокамасининг ошкоралиги ҳамда судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаш масалалари алоҳида ажратилганлигини кўриш мумкин. Бироқ мазкур Пленум қарори билан берилган тушунтиришларда ушбу икки тушунча, яъни суд муҳокамасининг ошкоралиги билан судлар фаолиятининг очиқлиги масаласи ўртасидаги нисбат аниқ белгилаб берилмаган. Буни ушбу Пленум қарорининг 1-бандида берилган тушунтиришдан ҳам кўриш мумкин. Унга кўра, “суд муҳокамаси ошкоралиги, судлар фаолияти тўғрисида жамоатчиликка ўз вақтида ва объектив ахборот бериш жамиятда ҳуқуқий хабардорлик даражаси ошишига имкон яратади, одил судловни амалга оширишнинг муҳим кафолати ҳисобланади, судлов фаолияти устидан жамоатчилик назоратини таъминлаш ва судга нисбатан жамият ишончини оширишнинг самарали воситаси ҳисобланиши белгиланган.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Суд муҳокамаси ошкоралигини ва судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаш тўғрисида”ги қарорида суд муҳокамаси ошкоралигини ва судлар фаолиятининг очиқлиги масалаларига алоҳида-алоҳида тушунтириш бериб ўтилиши лозим.

Шу ўринда, фуқаролик суд ишларини юритишнинг ошкоралиги ўз мазмун-

моҳаятига кўра, судлар фаолиятининг очиқлигидан қуйидаги аҳамиятли жиҳатлари билан ажралиб туради:

биринчидан, ошкоралик бу судларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсунганининг муҳим кафолати ҳисобланади;

иккинчидан, ошкоралик принципи жамоатчиликнинг одил судлов устидан назорат юритишни таъминлайди;

учинчидан, мазкур принцип муҳим тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб, у жараёнда иштирок этувчилар қонунни бузса қандай ҳуқуқий оқибатлар келтириб чиқиши ҳақида огоҳлантиради;

тўртинчидан, ошкоралик принципи суд ҳокимиятининг қандайлигини, бу тўғрисида аҳолини маълум бир суд жараёни ҳақида маълумотга эга бўлишини таъминлайди;

бешинчидан, одил судловни амалга оширишда халқ назоратининг ўзига хос шакли ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси // Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул ва эълон қилинган // <https://constitution.uz/uz/pages/humanrights>

2. Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция // Рим, 1950 йил 4 ноябрь // <https://nrm.uz>

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январдаги “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-11-сон Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.01.2023 й., 06/23/11/0033-сон.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5841063>

5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 2023 йил 30 апрель куни ўтказилган Ўзбекистон Республикаси референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган // <https://lex.uz/docs/6445145>

6. Судьянинг онгида адолат, тилида ҳақиқат, дилида поклик ҳукмрон бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси Бахтиёр Исломов билан суҳбатдан // https://old.sud.uz/ccr_slider/судьянинг-онгида-адолат-тилида-хакик/

7. Потапенко С.В. Соотношение принципов открытости и гласности гражданского процесса с правовым режимом фиксации хода открытого судебного разбирательства

присутствующими гражданами // Судебные ведомости. 2015. № 3-4. С. 24- 26. (pro-sud-123.ru)

8. Потапенко С.В. Соотношение принципов открытости и гласности гражданского процесса с правовым режимом фиксации хода открытого судебного разбирательства присутствующими гражданами // Судебные ведомости. 2015. № 3-4. С. 24- 26. (pro-sud-123.ru)

9. Подняков М.Л. Практическая реализация принципа открытости правосудия в Российской Федерации. СПб.: Институт проблем правоприменения при Европейском университете в Санкт-Петербурге, 2013. С.2.

10. Горбуз А.К. Доступность судебного решения // Российская юстиция. 2001. № 1. - С. 36.

11. Хабибуллаев Д.Ю. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг конституциявий тамойиллари. Ўқув қўлланма // Ш.Ш.Шорахметов таҳрири остида. -Тошкент: ТДЮИ, 2006. -65 б.; Хабибуллаев Д.Ю. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг тамойиллари ва уларни суд амалиётида татбиқ этиш муаммолари. Юрид. фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. –Тошкент: ТДЮИ. 2007. -18 б.

12. Анишина В.И. Принцип гласности, открытости и транспарентности судебной власти: проблемы теории и практики реализации // Мировой судья. 2006. № 11. - С. 21.

13. Фоменко Е.Г. Принцип публичности гражданского процесса: истоки и современность. Автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. юр. наук. – Томск, 2006. – 24 с.

14. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 13.12.2012 N 35 "Об открытости и гласности судопроизводства и о доступе к информации о деятельности судов" // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_139119/

15. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 2023 йил 30 апрель куни ўтказилган Ўзбекистон Республикаси референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган // <https://lex.uz/docs/6445145>

16. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси // <https://lex.uz/docs/3517337>

17. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дарслик. Муаллифлар жамоаси // Масъул муҳаррирлар: ю.ф.д., проф. М.М.Мамасиддиқов, ю.ф.н., проф. Д.Ю.Хабибуллаев. – Тошкент. “Lesson press” нашриёти. 2020. – 40 б.

18. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси бошлиғи Е.В.Коленконинг 2020 йил 24 октябрдаги 30/5-58101/20-сонли хатиға жавобан Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби директорининг

Ўринбосари Д.У.Ариповнинг 2020 йил 1 декабрдаги 537-20-сонли хати асосида тақдим этилган саволномалар таҳлилидан олинган.

19. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2020 йил 21 февралдаги “Суд муҳокамаси ошкоралигини ва судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаш тўғрисида”ги 04-сонли қарори // <https://lex.uz/docs/4751577>